

UOT 81; 81`37

İNGİLİS DİLİNDƏ BAĞLAYICI VƏ BAĞLAYICI SÖZLƏRİN
MƏTNİN RİTORİK STRUKTURUNDAKI ROLU

Aysel İ.MƏMMƏDBƏYLİ*

XXI əsr mətn nəzəriyyəsinin inkişafında yeni dövr kimi səciyyələndirilir. Əgər XX əsrin sonlarında U.Mann və A.Tompson tərəfindən mətnin ritorik struktur nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi ilə mətn nəzəriyyəsində yeni dövr başlayırsa, XXI əsrdə həmin nəzəriyyə kompüter mətnlərinin təşkili istiqamətində, mətnin ritorik struktur nəzəriyyəsinin özünün inkişafında yeni mərhələ kimi qəbul olunur. Ritorik struktur nəzəriyyəsi mətnin qurulmasında iştirak edən bütünlük dil vahidlərinin struktur-semantik cəhətdə əlaqələnməsini əhatə edir. Bu kontekstdə elə bir dil vahidi tapmaq olmaz ki, onlar bir-biri ilə əlaqələnməsin. Bağlayıcı və bağlayıcı sözlərin mətnin ritorik strukturundakı rolu bu aspektdə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Hər bir bağlayıcı münasibəti ingilis dilindəki mətnlərdə mövcud olan həmin sistemin bir nümunəsi olmaqla mətnin ritorik strukturunda öz yerini tutur. Beləliklə, bağlayıcılar və bağlayıcı sözlərin təkcə morfoloji və sintaktik aspektdə deyil, həm də mətn kontekstində öyrənilməsi çox mühüm məsələdir.

Açar sözlər: mətn, bağlayıcı, bağlayıcı sözlər, informasiya, münasibətlər, ritorik struktur

Giriş. Mətnin ritorik struktur nəzəriyyəsi yeni mərhələdə dil vasitələrinin bu strukturda yeri məsələsi ilə bağlı problemlərə istiqamət aldı. Bu xüsusda bağlayıcılar və onların semantikasi yeni kontekstdə öyrənilməyə başlanılır. Nəzəri dilçilikdə bu sahədə K.Y.Siqal, E.V.Urison və başqalarının böyük xidmətləri vardır [4, 380; 5, 399]. XXI əsrə təsadüf edən bu cür tədqiqatlar bağlayıcıların dil vahidi olaraq mətnin ritorik strukturundakı funksiyası, mətnin məntiqi-linqvistik cəhətdən qurulması aspektindəki bəzi vacib məqamlara aydınlıq gətirdi [2, 37]. Bildiyimiz kimi, bağlayıcılar dilin müxtəlif münasibətlər bildirən qrammatik vahidləridir; onlar dildə nominativ deyil, qrammatik vahidlər olmaqla müxtəlif morfosemantik (münasibətlər) münasibətlərin ifadəçiləridir. Bağlayıcıların ifadə etdiyi münasibətlər öz məzmununa görə fərqlənir; onlar əlaqələndirmə-bağlama, ziddiyyət-qarşılaşdırma, inkar, qoşulma-birləşmə, səbəb, nəticə, qarşılıqlı güzəşt və digər mənaların daşıyıcılarıdır. Ümumən götürdükdə, qeyd olunan münasibətlər uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, insan şüurunun – məntiqi idrakın insanların həyat praktikasında inkişafı və təkmilləş-

* Azərbaycan Dillər Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
mamedbeilifa@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-9942-764X

məsi istiqamətində formalaşmışdır. Biz bu gün nitqimizi qurarkən həmin münasibətlərin necə fəal rol oynadığını hiss edirik. Dildə nominativ vahidlər nə qədər vacibdirsə, onlarla bağlı hansısa fikri bildirmək üçün bağlayıcıların daşdığı münasibətlərin iştirakı bir o qədər də vacibdir. Yoxsa müasir diskursda böyük boşluq yaranar, dildə fikrin və ya informasiyanın dəqiq və səlis ifadəsi mümkün olmazdı. Buna görədir ki, cümlə və ya informasiya səviyyəsində bağlayıcıların fəal iştirakına ehtiyac hiss edirik. İnformasiyanın verilməsində, yəni mətnə bağlayıcıların ifadə etdikləri münasibətlər fikrin ifadəsindəkindən prinsipial olaraq fərqlənir, sadəcə olaraq həmin münasibətlər informasiya səviyyəsində daha qlobal səciyyə daşıyır. Bildiyimiz kimi, XX əsrin 70-80-ci illərində mətnin struktur-semantik cəhətdən qurulması öyrənilərkən bağlayıcıların mətnqurma funksiyası da araşdırılmışdır. Lakin onların ifadə etdiyi münasibətlərin mətnin ritorik strukturundakı yeri nisbətən az öyrənilmişdir. Qeyd olunan iki məqam arasındakı fərq mətnin semantik təşkili ilə bağlıdır. Əslində həmin iki parametr mətn kontekstində bir-biri ilə sıx bağlıdır, lakin tam üst-üstə düşür. Çünki bağlayıcılar qrammatik markerlərdir, lakin ritorik struktur nəzəriyyəsində bağlayıcıların ifadə etdikləri semantik münasibətlər ritorik strukturun iyerarxiyasını yaradan, onu tamamlayan vasitələr sırasına daxildir. Yəni bağlayıcıların mətnin ritorik strukturundakı rolu deyəndə, onların ifadə etdiyi münasibətlərin mətnin qlobal strukturunda hansı funksiyaları yerinə yetirməsi, mətnin struktur və semantik cəhətcə bütövləşməsindəki rolu nəzərdə tutulur.

Bağlayıcı və bağlayıcı sözlərin mətnin ritorik strukturundakı rolu.

Mətnin ritorik strukturu mətnin komponentlərinin əlaqələnməsi, bağlanması, tabelilik-asılılıq, səbəb-nəticə, ziddiyyət, qarşılıqlılıq, qarşılıq-güzəşt və s. münasibətlərin fəal iştirakı ilə yaranır. Həmin münasibətlər ritorik struktur üçün çox mühüm olan komponentlərarası və mikromətnlərarası münasibətlər yaratmağa xidmət edir. Qeyd olunan fərqi belə ümumiləşdirmək olar: mətn tabelilik və asılılıq prinsipi üzərində qurulur. Koheziya və koherentlikdə qrammatik, leksik-semantik və məntiqi asılılıq mövcuddur [1, 249]. Ritorik struktur iyerarxiya üzərində qurulur. Bu mənada bağlayıcıların ifadə etdiyi münasibətlərin öyrənilməsi həm linqvistik, həm də sosial-fəlsəfi əhəmiyyət kəsb edir. U.Mann və C.Tompsonun ritorik struktur nəzəriyyəsinin üç tərkib hissəsində (superstruktur, relyasiyon struktur və sintaktik struktur) bağlayıcıların rolu öz əksini tapmışdır. Onların ifadə etdiyi münasibətlər iki formada (bərabərhüquqlu və tabelilik) müəyyənlanmışdır. Bu, dildə olan bağlayıcıların məntiqi, funksional-semantik xüsusiyyətlərini səciyyələndirən əlamətdir. Biz fikirlərimizi ifadə edərkən həmin münasibətlərin kommunikasiyadakı rolunu görürük. Ona görə də bağlayıcıların dildəki morfoloji bölgüsündən danışarkən bu xüsusiyyətlərə çox diqqətlə yanaşırlar. Lakin tabesizlik anlayışı da nisbidir. Çünki birləşdirici bağlayıcılarla ziddiyyət-qarşılaşdırma bağlayıcılarının arasında müəyyən fərqlər vardır. Misallara müraciət edək: *“There is no sense in being anything but practical though, he thought. I wish I had some salt. And I do not know whether the sun will rot or dry what is left, so I had better eat it all although I am not*

hungry” [7].

Bu misalda cümlələr arasındakı birləşdirmə, bağlama münasibətlərində olan cümlələrə fikir verək: *“Kənar fikirlərlə məşğul olmağa dəyməz – deyə o fikirləşdi. Ancaq təəssüf ki, mənim heç bir çimdik duzum da yoxdur. Və mən bilirəm ki, baliğın qalanı günəş altında ağırlaşacaq və yaxud quruyacaq, ona görə də yaxşısı budur əlimdə qalan nə varsa onu yeyim, baxmayaraq ki, mən ac deyiləm.”*

Verilən mətnə informasiyanın formalaşması kontekstində “and” (və) bağlayıcısından əvvəl və onunla başlayan hissə bir-biri ilə bərabərhüquqluluq əsasında birləşir. Onlar arasındakı münasibət əlaqələndirici, bağlama münasibətləridir; tabelilik münasibətləri yoxdur. Yəni tərəflərdən biri digərindən asılı deyil. Eləcə də bu tip münasibətləri bildirən “but” bağlayıcısına nəzər salaq. Nəzəri ədəbiyyatlarda tabesizlik bağlayıcısı kimi səciyyələndirilən bu bağlayıcının semantikasında asılılıq elementləri vardır: *He is a great fish and I must convince him, he thought. I must never let him learn his strength nor what he could do if he made his run. If I were him I would put in everything now and go until something broke. But, thank God, they are not as intelligent as we who kill them, although they are more noble and more able* [7].

Bu bağlayıcının tabesizliyi ondadır ki, özündən əvvəlki hissə ilə asılılıq olmadan qarşılaşdırılır, üzləşdirilir; buna görə də mətn sanki iki hissəyə bölünür və ziddiyyət-qarşılaşdırma münasibəti ilə həmin hissələr əlaqələnir. Burada “and” bağlayıcısından fərqli olaraq “but” işləndə ondan sonra əvvəlki fikrə qarşı dayanan ziddiyyət verilir. Ona görə də həmin dil vahidində tabelilik-asılılıq elementi də bu kontekstdə meydana çıxır. Lakin onlar bu xüsusiyyətinə görə tabelilik bağlayıcılarının ifadə etdiyi münasibətləri bildirmir. Göründüyü kimi, tabelilik münasibətləri mətnin ritorik strukturunda nisbi fərqlərlə fəaliyyət göstərir.

R ritorik struktur üzrə tədqiqat aparan mütəxəssislərin fikrincə, mətnə qırxa qədər ritorik münasibət vardır [3]. Bu münasibətlər açıqdır, insan şüurunun inkişafı aspektində yeniləri müəyyənləşə və ya formalaşa bilər. Həmin münasibətlər kontekstində bağlayıcıların ifadə etdiyi münasibətlər ümumi ritorik münasibətlər kontekstində bir qrup təşkil edir.

İnsan şüurunda tabesizlik münasibətlərinin formalaşması tabelilikdən əvvəl baş vermişdir. Tabesizlik məqsəddən asılı olaraq sözlərin və ya cümlələrin bir məqsəd, bir fikir əsasında düzümlənməsi ilə səciyyəvidir. Sözlər və cümlələr arasında belə əlaqələnmələr təsviri, sadalama, qarşılaşdırma, birləşmə, bölüşmə-paylaşma və qoşulma məzmunludur. Həmin münasibətlər həm cümlələri, həm mikromətnləri, həm də makromətnləri əhatə edir. Görünür, insan şüuru məntiqi baxımdan qeyd olunan münasibətləri qrammatik səviyədən yüksəkdə yaratmış və sonradan qrammatik markerlərini tapmışdır. Bu səbəbdən tabesizlik bağlayıcılarının ifadə etdiyi tabesizlik münasibətləri mühüm tarixi inkişaf yolu keçmiş şüur aktı kimi dəyərləndirilməlidir. Ona görə də insan şüurunun indiki səviyyəsində inkarlıq münasibətlərinin daxili məzmununda digər münasibətlərin elementləri də özünü göstərir. Məsələn, “but”

bağlayıcısı. Bununla bağlı bəzi məqamlara nəzər salaq:

“They are good,” he said. “They play and make jokes and love one another. They are our brothers like the flying fish.”

Then he began to pity the great fish that he had hooked. He is wonderful and strange and who knows how old he is, he thought. Never have I had such a strong fish nor one who acted so strangely. Perhaps he is too wise to jump. He could ruin me by jumping or by a wild rush. But perhaps he has been hooked many times before and he knows that this is how he should make his fight. He cannot know that it is only one man against him, nor that it is an old man. But what a great fish he is and what will he bring in the market if the flesh is good. He took the bait like a male and he pulls like a male and his fight has no panic in it. I wonder if he has any plans or if he is just as desperate as I am?” [7].

Bildiyimiz kimi, “but” bağlayıcısı tam formalaşmış inkar münasibətlərini ifadə edir. Lakin yuxarıda verilən misalda qeyd etdiyimiz semantika ilə yanaşı olaraq müqayisə və ehtimal elementləri də müşahidə olunur. Belə olan halda həmin münasibətləri “müqayisəli inkar”, “inkari ehtimal” adlandırmaq olar.

Başqa bir misal: *“The last Lord Chancellor handled it neatly, when, correcting Mr. Blowers, the eminent silk gown who said that such a thing might happen when the sky rained potatoes, he observed, or when we get through Jarndyce and Jarndyce, Mr. Blowers” – a pleasantry that particularly tickled the maces, bags, and purses*” [6].

Bu misalda “or” bağlayıcısı bölüşdürmə-paylama münasibəti ilə yanaşı, tabesizlik çalarına da malikdir. Bu da tabesizlik münasibətləri ifadə edən bağlayıcıların dilin qrammatik sistemində yeni məzmun çaları qazana bilməsi ilə bağlıdır. Bu misalda “or when we get through Jarndyce and Jarndyce, Mr. Blowers” “or” “nə vaxt ki” semantikasına uyğun gəlir. Deməli, bağlayıcı münasibətlər daim inkişafdadır, onların çalarlar qazanma məkanı mətnlərdir.

Məsələyə belə yanaşma, zənnimizcə, daha məntiqidir və bağlayıcı münasibətlərinin tam stabilləşməsi ilə yanaşı olaraq, şüur aktı kimi yeni çalarlar qazanması da nəzərdə tutulur. Problemə belə yanaşma dilin inkişafı kontekstində digər münasibətlərin inkişafı ilə bağlı yeni məsələləri ortaya çıxarır. Bağlayıcı münasibətlərinin belə zənginləşməsində onlarla yanaşı və ya sonra gələn sözlərin və ya cümlələrin semantikasi mühüm rol oynayır. Məsələn: Yuxarıdakı misalda (but) “ola bilsin ki” modal ifadəsi bağlayıcıya təsirsiz qalmır, onun inkarlıq münasibətinə cüzi də olsa, təsir edir. Dildə belə hadisələr bağlama münasibətlərinin kommunikasiya tələblərinə uyğunlaşması nəticəsində baş verir. Bu, ünsiyyət tələbatından irəli gəlir.

Tabesizlik münasibətləri şərti anlayışdır, qrammatik cəhətdən biri-digəri ilə bağlanırsa, həmin tərkib (əlaqələnlər, bağlananlar) öz aralarında bir məntiqi bağlılıq yaradır. Həmin bağlılığın mənası ondadır ki, iki dil vahidi və ya mətn komponentləri arasında əlaqələnmə yaranır və mətnin ritorik münasibətləri silsiləsinə daxil olur, mətn iyerarxiyasının hansısa həlqəsini təşkil edir:

This seemed to me too profound a joke to be inserted in the body of this

book orveya I should have restored it to Conversation Kenge or to Mr. Vholes, with one or other of whom I think it must have originated [6].

Verilmiş misalda “Kenge or to Mr. Vholes” (“Kenci, ya mister Vouls”), “with one or other of whom” (“o və ya digəri”) cümlə semantikasında əlaqələnməmiş qruplar təşkil edir; tərəflər arasında kontekstual birlik formalaşmışdır, onu yaradan “or” bağlayıcısıdır. Həmin qrupun tərəfləri arasında tabesizlik münasibəti mövcud olsa da, tabelilik faktoru nitqdə onların bir sintaktik seqment yaratması ilə bağlıdır. Başqa misal:

“How Alexander wept when he had no more worlds to conquer, everybody knows – or has some reason to know by this time, the matter having been rather frequently mentioned.

My Lady Dedlock, having conquered HER world, fell not into the melting, but rather into the freezing, mood” [6].

Bu misalda da “or” bağlayıcısı bir sintaktik seqment (or has some reason to know by this time – hər kəs bilir və ya indi bilə bilər) təşkil edir. Mətn iyerarxiyasında həmin seqment öz yerini müəyyənləşdirir və ritorik münasibətlər sisteminə daxil olur.

Tabesizlik münasibətləri bildirən bağlayıcılar həm ritorik struktur elementlərini, həm də ritorik struktur vahidlərini bir-biri ilə bağlayır, əlaqələndirir. Ritorik struktur elementləri ritorik struktur ağacında sintaktik seqmentləri və mətnin komponentlərini əlaqələndirir, bağlayır. Qeyd olunan kateqoriyalar həm radiusuna, həm də məzmununa görə fərqlənir. Çünki ritorik struktur ağacında sintaktik seqmentlər mətn komponentlərinin tərkibinə daxildir: *“The raw afternoon is rawest, and the dense fog is densest, and the muddy streets are muddiest near that leaden-headed old obstruction, appropriate ornament for the threshold of a leaden-headed old corporation, Temple Bar”* [6].

Verilmiş misalda “and” bağlayıcısının ifadə etdiyi bağlama münasibətində bunu görürük.

Tabelilik münasibətləri bağlayıcıların böyük bir qismini əhatə edir. Tabelilik və asılılıq münasibətləri mətni təşkil edən struktur-semantik komponentlər daxilində, eləcə də mətnin ifadə etdiyi informasiyanın hissələri arasında mövcud olur. Bu sıraya səbəb, məqsəd, şərt, zaman, məkan, tərz, qarşılıq-güzəşt, atributiv, obyekt və s. əlaqələr daxildir. Əgər tabesizlik əlaqələrində-münasibətlərində tərəflər bir-birindən asılı deyildirsə, tabelilik münasibətlərində tərəflərdən biri digərindən semantik cəhətcə asılı olur və nəticə etibarilə mətnin müəyyən seqmentində və ya onu təşkil edən komponentlər daxilində asılılıq və tabelilik münasibətləri formalaşır. Mətnin ritorik strukturunda belə münasibətlər mətn iyerarxiyasının formalaşmasına kömək edir, mətn struktur-semantik cəhətdən bütövləşir. Bağlayıcıların ifadə etdiyi tabelilik münasibətləri digər münasibətlər kimi müəllif intensiyasından asılı olaraq mətnin məntiqi, struktur-semantik cəhətdən qurulmasına kömək edir. Çünki müəllifin mühakimələri, hadisəyə və ya predmetə münasibəti, nəyəsə məntiqi yanaşması tabelilik və asılılıq münasibətlərinin müşayiəti ilə ifadə olunur, informasiya pragmatik

cəhətdən yüklənir. Müasir insanların nitqini qeyd olunan münasibətlərdən kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil. Əgər bağlayıcı münasibətləri ifadə edən dil vahidlərinin formalaşmasının tarixini nəzərdən keçirsək, deməliyə ki, onların formalaşması tarixi çox da uzaq deyil, lakin onların inkişaf tempi çox sürətlidir. Çünki insanlar kommunikasiya prosesində müxtəlif semantikaya malik münasibətlərə ehtiyac hiss edir. Mətnin ritorik strukturunda həmin münasibətlər əlaqələndirici, semantik cəhətdən motivləşdirici rol oynayır. Motivləşdirmə bağlayıcı münasibətlərinin müəllif intensiyasının verilməsində yardımçı rola malikdir. Həmin münasibətin bir məqamını nəzərdən keçirək:

“He did not remember when he had first started to talk aloud when he was by himself. He had sung when he was by himself in the old days and he had sung at night sometimes when he was alone steering on his watch in the smacks or in the turtle boats. He had probably started to talk aloud, when alone, when the boy had left. But he did not remember. When he and the boy fished together they usually spoke only when it was necessary. They talked at night or when they were storm-bound by bad weather” [7].

Verilmiş mikromətn *When* (nə vaxt) tabelilik bağlayıcısının əlaqələndirici rolu əsasında formalaşmışdır. Zaman münasibəti qeyd olunan mikromətnin əsasında dayanır və bu kontekstdə iyerarxiyanın bir seqmentinin formalaşmasına imkan verir. Müəllifin *Qocanı səciyyələndirmək* üçün “when” bağlayıcısından istifadə edir; *Qoca* zaman kontekstində təsvirə cəlb olunur. Həmin münasibətlər fonunda yazıçının *Qocaya* olan münasibəti öz ifadəsini tapır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bağlayıcı münasibətləri cümlə strukturu, fikrin qəlibləşməsinə də təsir göstərir: *“If she could be translated to heaven tomorrow, she might be expected to ascend without any rapture. She has beauty still, and if it be not in its heyday, it is not yet in its autumn” [6].*

Müəllif şərt münasibətinə istinad etməklə qəhrəmanın mühüm keyfiyyətini bu strukturda daha inandırıcı verə bilib. İnformasiyanın verilməsində şərt motivi müəllif üçün struktur müəyyənləşdirici rol oynamışdır. Bunu həm mətnin obrazlılığı, həm müəllifin qəhrəmana olan münasibəti, həm də hisslərin və duyğuların şərt motivi üzərində köklənməsi təsdiq edir.

Başqa bir misala müraciət edək: *“If you want to get this print upon the tables of my high connexion, sir,” says Mr. Sladdery, the librarian, “or if you want to get this dwarf or giant into the houses of my high connexion, sir, or if you want to secure to this entertainment the patronage of my high connexion, sir, you must leave it, if you please, to me, for I have been accustomed to study the leaders of my high Sladdery, who is an honest man, does not exaggerate at all” [6].*

Mikromətnə “If”, “or if” təkrarlandığıca şərt münasibəti daha da qabardılır, mətnin bu kontekstdə köklənməsini formalaşdırır. Məsələ ondadır ki, bu xüsusiyyət mətn iyerarxiyasında müstəqil seqment kimi yerini müəyyənləşdirir.

Şərt münasibətlərinə nisbətən yaxın olan bir məqama da nəzər salaq: *“But he regards the Court of Chancery, even if it should involve an occasional delay of justice and a trifling amount of confusion, as a something devised in*

conjunction with a variety of other somethings by the perfection of human wisdom for the eternal settlement (humanly speaking) of everything” [6].

Bu misalda şərt qarşılıq-güzəşt fonundadır; “even if” (əgər – sa da) güzəştli şərt münasibətinin ifadəçisidir (Onun fikrincə, bəzən bir azca ədalət məhkəməsini gecikdirirsə də...). Belə münasibətlər kontekstdən asılı olaraq müəyyənləşir, mikromətdəki inkar (but) qarşılıq-güzəşt semantikasının reallaşmasına təsiredici səciyyədə olur. Beləliklə də mikromətdə inkar-şərt təması formalaşır.

At the present moment (August, 1853) there is a suit before the court which was commenced nearly twenty years ago, in which from thirty to forty counsel have been known to appear at one time, in which costs have been incurred to the amount of seventy thousand pounds, which is a friendly suit, and which is (I am assured) no nearer to its termination now than (şərt-çəm) when it was begun.

İngilis dilində bağlayıcı sözlər funksiyasını nisbi əvəzlilər yerinə yetirir (Who – kim, hansı ki, whose – kimin, when – o vaxt, where – harada, which – hansı, that – hansı və s.). Onlar da bağlayıcı münasibətlərinin ifadəsinə xidmət edir. Məsələn: atributiv münasibətlər bildirən bağlayıcı sözlər bağlayıcılarla əvəzlilər arasında ortaq mövqe tutur, daha doğrusu, bağlayıcı münasibətlərinə yeni çalar verir, bunun vasitəsilə hadisələr, predmetlər ayrılır, fərqləndirilir, oxucunun diqqəti bu istiqamətə yönəldilir. Məsələn: “*At the present moment (August, 1853) there is a suit before the court which was commenced nearly twenty years ago, in which from thirty to forty counsel have been known to appear at one time, in which costs have been incurred to the amount of seventy thousand pounds, which is A FRIENDLY SUIT, and which is (I am assured) no nearer to its termination now than when it was begun*” [6].

Bu mikromətdə “which”, “in which” atributiv münasibətlər yaradır; məhkəmənin çətinliklər yaşadığı fikrinə atributiv əlaqələnmə verilir (hansı ki, iyirmi il bundan əvvəl başlamış, otuz-qırx vəkil çıxış edib, artıq məhkəmə xərci yetmiş min funta başa gəlib; ...), mikromətn üzrə belə münasibətlərin təkrarən verilməsi mikromətnin bütövləşməsini, onun komponentləri arasında bitkin atributiv əlaqələnməni təmin edir.

Başqa bir misal: “*The little plaintiff or defendant who was promised a new rocking-horse when Jarndyce and Jarndyce should be settled has grown up, possessed himself of a real horse, and trotted away into the other world*” [6]. Bu misalda atributiv münasibəti “who”, “when” yerinə yetirir.

Bu xüsusiyyəti “which, on which” bağlayıcı sözləri də yerinə yetirir: *I do not think it necessary to add to these notable facts, and that general reference to the authorities which will be found at page 30, vol. ii.,* the recorded opinions and experiences of distinguished medical professors, French, English, and Scotch, in more modern days, contenting myself with observing that I shall not abandon the facts until there shall have been a considerable spontaneous combustion of the testimony on which human occurrences are usually received* [6].

“But as it is wholesome that the parsimonious public should know what has been doing, and still is doing, in this connexion, I mention here that everything set forth in these pages concerning the Court of Chancery is substantially true, and within the truth” [6].

Mətnə bağlayıcı sözlərin bildirdiyi münasibət tabelilik bağlayıcılarına yaxındır, həmin münasibətlər bağlayıcılarla müstəqil nitq hissələri arasında yerləşir, funksional motivləşmə onlarda hələ bağlayıcılar qədər deyil. Verilmiş misalda “that”, “in this connexion” bağlayıcı sözlərdir, onun da məzmununda atributiv münasibət vardır. Bunu aşağıdakı misalda da görmək olar:

“The weather for many a day and night has been so wet that the trees seem wet through, and the soft loppings and prunings of the woodman's axe can make no crash or crackle as they fall.

The deer, looking soaked, leave quagmires where they pass” [6].

The successful fishermen of that day were already in and had butchered their marlin out and carried them laid full length across two planks, with two men staggering at the end of each plank, to the fish house wherethey waited for the ice truck to carry them to the market in Havana [7].

Once he stood up and urinated over the side of the skiff and looked at the stars and checked his course. The line showed like a phosphorescent streak in the water straight out from his shoulders. They were moving more slowly now and the glow of Havana was not so strong, so that he knew the current must be carrying them to the eastward [7].

Nəticə və elmi yenilik. Göründüyü kimi, istər bağlayıcılar, istərsə də bağlayıcı sözlər ingilisdilli bədii mətnlərin ritorik strukturca qurulmasında özünəməxsus rola malikdir, həmin rol onların müxtəlif məzmunlu tabelilik və tabesizlik münasibətləri ilə bağlıdır.

Mətnin ritorik strukturunda bağlayıcılaşmış sözlərin işlənməsi üslubi hadisədir. Çünki müəllif qənaəti veriləcək informasiyanın əsasında duran ictimai-sosial məzmun daşdığı kimi, onun linqvistik strukturlaşması, daha doğrusu, linqvistik vasitələrin seçimi ixtiyari səciyyəyə daşır.

Müəllif tərəfindən illokusiya olunmuş informasiyanın strukturlaşması və quruluş seçimi, eləcə də intensionallıq nöqtəyi-nəzərindən diskursiv markerlərin müəyyənləşdirilməsi mətnin ritorik strukturunun qurulmasında mühüm rol oynayır. Zaman zərflərinin bu xüsusda müvəqqəti olaraq bağlayıcı funksiyası yerinə yetirərək praqmatik markerə çevrilməsi kommunikativ ehtiyacdən irəli gəlir, dilin quruluşunun bu cür vasitələrlə zənginləşməsi markerlər sisteminin imkanlarının genişlənməsinə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 281 s.
2. Məmmədov A.Y. Mətnin yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: Elm, 2001, 144 s.
3. Ключникова О.С. Теория риторической структуры: Автореф. Глава 2, Ульяновск, 2004.// <https://referat.co/ref/713641/read>

4. Сигал К.Я. Сочинительные конструкции в тексте: опыт теоретико-экспериментального исследования (на материале простого предложения) / К.Я.Сигал. М.: Гуманитарий, 2004, 404 с.
5. Урысон Е.В. Опыт описания семантики союзов / Е.В.Урысон. М.: Языки славянской культуры, 2011, 339 с.
6. Dickens Ch. Bleak House. Preface. England, 1852-1853.
<https://www.victorianlondon.org/books/bleak-00.htm>
7. Hemingway E. The old man and the sea. Charles Scribner's sons. New York, 1952.

РОЛЬ СОЮЗОВ И СОЮЗНЫХ СЛОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В РИТОРИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ТЕКСТА

Айсель И.МЕММЕДБЕЙЛИ

РЕЗЮМЕ

XXI век характеризуется как новый период в развитии теории текста. Если в конце XX века новая эра в теории текста начинается с появления теории риторической структуры текста У.Манна и А.Томпсона, то в двадцать первом веке эта теория рассматривается как новый этап в развитие теории риторической структуры текста в направлении организации компьютерных текстов. Теория риторических структур охватывает структурно-семантическую связь всех языковых единиц, участвующих в построении текста. В этом контексте невозможно найти ни одной языковой единицы, которая не была бы связана друг с другом. Роль союзов и союзных слов в риторической структуре текста имеет в этом отношении свои особенности. Каждое соединительное отношение занимает свое место в риторической структуре текста, являясь примером той же системы, которая существует в английских текстах. Таким образом, изучение союзов и союзных слов очень важно не только в морфологическом и синтаксическом аспекте, но и в контексте текста.

Ключевые слова: текст, союз, союзные слова, информация, отношения, риторическая структура

THE ROLE OF CONJUNCTION AND CONNECTIVE WORDS IN ENGLISH IN THE RHETORICAL STRUCTURE OF THE TEXT

Aysel I.MEMMEDBEYLİ

SUMMARY

The twenty-first century is characterized as a new period in the development of text theory. If a new era in text theory begins with the emergence of the rhetorical structure theory of text by W.Mann and A.Thompson at the end of the twentieth century, in the twenty-first century this theory is considered as a new stage in the development of the rhetorical structure theory of the text in the direction of the organization of computer texts. Rhetorical structure theory covers the structural-semantic connection of all language units involved in the text construction. In this context, there is no language unit that is not interconnected. The role of conjunctions and connective words in the rhetorical structure of the text has its own characteristics in this regard. Each connective relations takes its place in the rhetorical structure of the text, being an example of the same system that exists in English texts. Thus, the study of conjunctions and connective words is very important not only in the morphological and syntactic aspect, but also in the context of the text.

Keywords: text, conjunction, connective words, information, relations, rhetorical structure